

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Թիֆլիս, 1 յունիսի

Մեր հասարակութեան ցածր դասով հետաքրքրող չը կայ, նրա կեանքը, ներքին կազմակերպութիւնը, տնտեսական դրութիւնը, մի խօսքով նրա բոլորակ դասերը քննող, զարմանալու կարեւոր միջոցները ցոյց տուող չը կայ։ Ամենքը խորշում են նրանից, մոռանալով որ հասարակական կեանքում գործողների մեծամասնութիւնը այդ տղետ և բարոյապէս ու նիւթապէս խեղճ ու աղքատ դասի արտադրութիւնն է... Հէնց այս է պատճառը, որ մենք հրաւիրում ենք մեր լրագրիւնների պատուելի թղթակիցներին, փոխանակ մանր մուշը վէճերի, անձնական նեղ լուսամտի միջոցով հայրենիքի ետեւից ընկնելու, սրան նրան պարտաւարկելու, արան ներքին վարկը վայր գցելու, ծանօթանալ ստորին դասակարգի, նրա բազմադիմի պէտքերի հետ, քննել նրան և լուսաբանել նրա կեանքի մոլթ կողմերը տեղական մամուլի միջնորդութեամբ, միջոց տալ մամուլի և հասարակութեան ներկայացուցիչներին խորհուլ, գրելու, քննելու նրանց արտայայտած մտքերի իրաւացի կամ անիրաւ լինելը և ծանօթ լինելով ժողովրդի իսկապէս նրա ստորին դասակարգի ցաւերի և վէճերի հետ, ըստ այնմ գործել և դարման տանել նրան։

Այս անգամ մենք վերցնում ենք այդ դասակարգի մի որոշեալ չըջանք.—մշակները։

Ոչ ոք մեզանում, մինչև հիմայ, չէ հետաքրքրվել հասարակութեան այս դասով, որ իր քանակութեամբ կազմում է նրա մի պատկառելի մասը։ Ոչ մէկը մեր լրագրիւններից ուշադրութեան չէ արժանացրել այս դասակարգը, ոչ մէկը չէ հետաքրքրվել նրանով, կարծես նա հասարակութեան խորթ անդամ լինէր...

Իւրաքանչիւր տարի հարիւրաւոր խմբերով քանի մի հազար հողի այդ թշուառ արարածները, ոչինչի տեղ չը գնելով երկար ճանապարհի անտանելի նեղութիւնները, խոնարհ են թիֆլիսը։

Գիրը, որ կազմել էր մէկը փարսադանի հետ, Նա թողնց այն կարգադրութիւնը, որով մտածում էր՝ սկզբում թեթև յարձակում գործել, յետոյ փախուստ ձեռնարկել, և թշնամուն հրապուրելով, իր բարձրութիւնից ցած իջնցնել։ Այդ բաւական կը զբաղեցնէր նրան։ Իշխանը սիրում էր գործի մէջ տեսնել շուտափոյթ վախճան։ Նա նկատեց, որ լեռան գագաթները մալլեցնել հեռագրի տեղ, դժուարեցնել էր դառնում։ Եթէ երկար շարունակվէր, զինուորները բոլորովին ուժեղանալ կը լինէին յոգնածութիւնից։ Միւս կողմից, տեսնում էր, որ բուրգները կողքերով ուղղակի գնալով, կարելի էր մի պոռոյտ գործել և անցնել կիրճի միւս կողմը։ Երջանգատող մատախուղը հնար կը տար այդ պոռոյտը բոլորովին անկատելի կերպով կատարելու։ Անցնելով կիրճի միւս կողմը, նա կը վառտակէր երկու յաջողութիւններ, առաջինը, հայոց զինուորները ազատ կը մնային կիրճի մէջ մշտնջուր և թուրքերի գնտակալութեանը ենթարկվելուց, երկրորդ, նա թշնամուն կը թողնէր իր ետևում, երկու կրակի մէջ.— իրաւ և մէկը փարսադանի զորքերի մէջ տեղում։

Նա կանչեց իր մօտ երեսնացի մէկ ոտքից կաղ Օհանէսին, որ իր թիկնապահների թոււում էր գտնվում և յայտնի էր իր ճարպիկութիւններով։

—Տօ, կաղ սատանայ, մօտ եկ, ասաց նրան, հարցնելով.—գու իմանում ես, եթէ այդ ուղղութեամբ առաջ գնալու լինենք, որտեղ կը դուրս գանք։

Նա ձեռքով ցոյց տուեց ուղղութիւնը։

—Իմանում եմ, ուղիղ կը դուրս գանք կիրճի միւս կողմը, առանց նրա մէջ մտնելու, պատասխանեց կաղ թիկնապահը։— Բայց դրա համար պէտք է անագին պոռոյտ գործել։

—Իրաւ է, բայց այդ անագին պոռոյտը մեզ կազատէ ժայռերի կուրծքը ճանկատելուց և քարափների զլխից ցած գլորվելուց, որով շատ հեշտ կարելի է վիզը կտորել։

—Կարելի է, պատասխանեց կաղը, հաւանութիւն տալով։

—Այդ էլ կարելի է, որ մենք անցնելով կիր-

լիս, կովկասի մայր քաղաքը, նրա մտաւոր ու նիւթական ոյժի կենտրոնը։

Նրանցից չատերը գալիս են ոչ միայն կովկասի հեռաւոր անկիւններից՝ Հին-Նախիջևանից, Երևանից, Զանգեզուրից, Սուրմալուից, այլ և Պարսկաստանից, զխաւորապէս Սալմաստից և թիւրքաց-Հայաստանից։ Մշակների այս անագին բազմութիւնը, որ ամեն տարի նշանաւոր տոկոսներով կրկնապատկւում է, պատկառում է զլուսաւորապէս ազգաբնակչութեան մի ուրիշ դասին, որոնք բուրգն էլ երկրագործ են...

Ի՞նչն է ստիպում արդեօք այդ բազմութեանը բարձի թողի անել իր հայրենիքը, տուն ու տեղը, ընտանիքը և նրա հազար ու մի հողերը, իր կալուածները ու գալ թիֆլիս կամ որ և է ուրիշ մեծ կամ փոքր կենտրոն մշակութիւն՝ բնականութիւն անել, աչքի առաջ ունենալով հազար ու մի տանջանք, զրկանք և նեղութիւն...

Գուցէ ընթերցողը կը կարծի, թէ դրանք իրանց հայրենիքում չունեն ոչինչ ստացուածք, որով կարողանային ապահովել իրանց նիւթական գրութիւնը։ ոչ, նրանցից շատերը, իրանց հայրենիքում մեծամեծ կալուածների տէր են, ունեն քանի մի այգի, վարելահողեր, արօտներ և քանի մի տասնեակ, երբեմն հարիւրաւոր տաւար ու ոչխար։ Բայց և այնպէս նրանք աղքատ են՝ անկարող են իրանց հարկը տալ և ստիպված են մշակութիւն՝ բնական կրթաստութիւն անել։

Գուցէ ընթերցողը զարմանալով կը հարցնէ, չմիթէ այդքան ստացուածք ունեցողը աղքատ կարող է լինել, միթէ նա բնականութեան աստիճանին կարող է հասնել... Այո՛, կը պատասխանենք։

Գուցէ այդ անկարելի, անհաւատալի լինի մի ուրիշ տեղ, ուր ժողովուրդը գիտակցաբար կարողանում է օգուտ քաղել իր կալուածքից, ուր նրա արդիւնաբերութիւնները չեն կորչում, ուր միջոց կայ նրանցից օգուտ քաղելու, ուր կայ անտեսադիտութիւն, ուրեմն և տնտեսական ապահովութիւն։

Սակայն թէ Պարսկաստանը, թէ թիւրքաց-Հայաստանը և թէ նոյն իսկ կովկասը ժողովրդին չեն տալիս միջոց գիւրութեամբ օգուտ քաղելու իր ստացուածքից, երկրագործը ստիպված

է միւս կողմը, թշնամուն կը բռնենք երկու կրակի մէջ։

—Կարելի է, եթէ նրանք մեր շարժումը չը նկատեն։

—Ուզում ես ասել, մեր առաջը կը կտրեն, կաշխատեն մեր ընթացքը արգելել։—այդ աւելի լաւ, մենք էլ հէնց այդ ենք ցանկանում, որ նրանք ցած իջնեն իրանց բարձրութիւններից։ Բայց ես կարող եմ տալու և երկու առաքեալներ և երեք հարիւր վաթսուս ու վեց հարիւր պետերի անունով քեզ հաւատացնել, որ նրանք չեն տեսնի մեր շարժումը։ Տեսնում ես մառախուղը, այժմ աւելի ու աւելի մօտայլ գոյն է ստանում։

Թիկնապահը նայեց իր չուրջը, և իրաւ, սպիտակ մառախուղը այժմ սկսել էր մոխրագոյն ամպերի կերպարանք ստանալ։

—Այդ բոլորը գիտես թէ ինչու համար քեզ հետ խօսեցի, յատուկ տարաւ իշխանը.—որ քեզ հասկացնում իմ զաւաւորութիւնը, իս անա այդ ուղղութեամբ պէտք է առաջ գնամ։ Իսկոյն կը վազեն մէկը փարսադանի մօտ, կը յայտնեն իմ միտքը։ Հասկացար։

—Հասկացա... պատասխանեց կաղը և պատրաստվեցաւ ճանապարհ ընկնելու։

—Դէ, իմ քաջ, շուտով, խրախուսեց նրան իշխանը.—գու քո կաղ ոտքով դարձեալ իմ թիկնապահների մէջ ամենից աւելի սրազաւազն ես։ Իմ կողմից կը յայտնես մէկը, որ իր տեղում անշարժ մնայ, մի՛ քանի ժամից յետոյ թշնամին իմ ու նրա մէջտեղում կը լինի, այն ժամանակ պէտք է խեղդել երկու կողմից։

Կաղ թիկնապահը սատանայի նման անհետաւթացաւ։

Իշխանը իր ձեռքի տակ գտնված խուճեկից չորս հարիւր հողի իր հետ վեր առնելով, զինաց զէպի ընտրած ուղղութիւնը, իսկ հարիւր հողի թողնց առաջվայ տեղում, որ զբաղեցնէին թշնամուն, շարունակելով հրացանաձգութիւնը, որպէս զի կարծէր տան, թէ ամբողջ գործը այնտեղ է գտնվում։

Իշխանի ընտրած ուղղութեամբ, որպէս կարծում էր նա, այնքան հեշտ չէր անցնել,

է մինչև օրս իր նահապետական եղանակով մշակել իր կալուածները։ Նա պէտք է պահէ, կերակրի քանի մի գոյգ եղ և գոմէշ, որպէս զի դրանց և նահապետական գութանի կամ չուրթի միջնորդութեամբ վարի իր կալուածները՝ վարելահողերը, որ երբեմն, եթէ կալուածքը մեծ է, շարքերով ու ամրանքներ է քաշում, պէտք է ցանի, տուփանի, չրի նոյն նահապետական եղանակներով։ Գալիս է հնձի ժամանակը, այդ ահագին տարածութեամբ արտերը հնձելը մի կամ մի քանի հողու բան չէ, կարեւորութիւն է զըգացվում մի քանի տասնեակ մշակների, երկրագործը պէտք է այդ բազմութիւնը իր հաշուով կերակրի և տայ բաւական նշանաւոր գութան իրեն վարձ, այնուհետև բնական կրթաստութիւնով այդ բոլորը պէտք է հաւաքել մի տեղ զինել և ապա կարելի, որ առնուազ 2 շարքերից մի ամիս ու կէս տեսնուէ, գործիքների նոսահապետականութեան պատճառաւ։ Վերջապէս զանազան նահապետական ծանր, եղանակներով, որոնց մի առ մի թուելը ծանծաղուցիչ կը լինէր, ստացվում է երկրագործական արդիւնաբերութիւնը և ինչ, այս բոլոր տաժանելի աշխատանքից յետոյ նա ստիպված է կամ իր շտեմարաններում միջերկրով փոխել այդ արիւնքորտներով ձեռք բերած արդիւնքը և կամ վաճառել շատ չնչին գնով... որովհետև գիւղացին միջոց չունի իր արդիւնաբերութիւնը դուրս տանելու և պատշաճաւոր գնով վաճառելու։

Այս բոլորից վերջը երկրագործը պէտք է ընկնի պարտքի տակ... էլ ինչպէս նա երկրագործութիւն անի, երբ չա՛նի տեղ վաճառում է, նա ակամայ պէտք է բնական կրթաստութիւնով...

Ահա ինչ պատճառներից ստիպված այդ երկրագործը բազմութիւնը իր ազնիւ պարապմունքը թողած՝ զիւրում է քաղաքները։ Ինչպէս չը համաձայնել այստեղ «Մշակի» խմբագրի և պ. Նիկողոսեանի հետ... ո՞վ մտածեց արդեօք թեթևաշունչ երկրագործը դասի այս սարսափելի դրութիւնը, ո՞վ մտածեց նահապետական գործիքների տեղ նոր, աւելի կատարելագործված գործիքների հետ ծանօթացնել երկրագործը դասը... ոչ ոք։ Մեր մէջ անդադար կազմվում են զանազան ընկերութիւններ «Լոյս» տարածելու, բայց ոչ երբեք մի ընկերութիւն, որ ժողովրդի երկրագործ

ութեք էր իջնել անագին վիճերի մէջ, յետոյ վեր բարձրանալ, կրկին իջնել, կրկին բարձրանալ, և այսպէս սարսափելի ելելջնելով շարունակվում էր ճանապարհը, որտեղից վայրենի այծերը միայն կարող էին անցնել։

Այնչափ անձրևները, սրնթաց հեղեղատեսները կտրատել էին լեռների կուրծքը և ամեն տեղ բաց էին արել խորին, անհեղին անդունդներ, որ ծածկված էին փշոտ թփերով և ճուխ մացառներով։ Խիտ պատատուկները հիւսել էին միմիանց հետ այդ հարուստ, վայրենի բուսականութիւնը, որի միջով օձերը միայն կարող էին սողալ։ Բայց հայ զինուորը, իր լեռների հարազատ որդին, անցնում էր այնտեղից։ Դժուարութիւնները աւելի զրգուտ էին, աւելի բորբոքում էին նրա գործիքն ու ոգևորութիւնը։ Հայրենասիրութիւնը, հայրենիքի ազատութեան գաղափարը նրա մէջ հասած էր վերին աստիճանի անձնագիտութեան։ Այսօր պէտք էր տիրել մի բերդի, որ երկրի ամենանշանաւոր ամրութիւններից մէկն էր. պէտք էր կամ մեռնել, կամ տիրել.—այդ էր իւրաքանչիւրի ուխտը։

Մինչ Բայրազուր իշխանը իր խմբով դանդաղ, բայց եռանդոտ կերպով առաջ էր գնում, այդ միջոցին մէկը փարսադանը լեռան միւս կողմում բոլորովին այլ ձեւաւորութեամբ վրա էր մտածում։ Նրա տարիքը անցել էին վաթսուհինց, չեբուռնի զօրապետի մազերը ձերմակել էին անընդհատ կռիւների և արիւնհեղութեան մէջ։ Հոգով նա մի հմուտ և փորձված զինուոր էր, իսկ խեղդով երկրի լաւ կառավարիչ։ Հաւիճուր իր չըջկայ գիւղորայքով պատկանում էր նրան։

Նրա և թուրք զինուորների մէջ շարունակվում էին թեթև հրացանաձգութիւններ։ Ոչ մի կողմը չէր կամենում վճռական քայլ անել և յարձակում գործել։ Հրացանները արձակվում էին աւելի ցոյցի համար, կարծես, մինը միւսին ասել էր ուզում. «տես, ես այստեղ եմ»...

Մառախուղը այժմ բոլորովին կողքերը էր իր ձերմակութիւնը և մոխրի գոյն էր ստացել։ Գանկարձ բարձրացաւ թեթև, բայց սառն քամի, սկսեց մանր կերպով անձրևել։ Այդ երեւոյթը, որ

դասին դիւրութիւն տար նրա աշխատանքի եղանակի մէջ, ձրի կամ արժան գնով բաժանէր նրան երկրագործական նոր կատարելագործված գործիքներ, որ սովորեցնէր նրան երկիրը արդիւնաբերելու նոր, դիւրին ու կատարելագործված եղանակներ։

Նահապետական պարզ երկրագործը, զխաւորապէս նրա մատաղ սերունդը 15—30 տարեկան հասակի, գնալով քաղաք, գործ ունենալով նրա բարոյապէս փչացած շրջանների հետ, ինքն էլ, բոլորովին մոռանում է իր նահապետական պարզութիւնը, իր անցեալը, ու ենթարկվում է քաղաքի վատ, անբարոյական կեանքին ու ապականվում է բարոյապէս։

Այնուհետև շարունակելով իր բնական կրթութիւնը, եթէ յաջողվէր նրան կենդանի մնալ, նա քանի մի տարուց յետոյ դառնում է իր հայրենիքը, թաթախված անբարոյականութեան մէջ, երեսակայեք, թէ ինչ ազդեցութիւն պէտք է ունենայ նա այնուհետև զիւրական հասարակութեան մէջ մնացած գիւղական հասարակութեան վրա... նրան անկարելի է այնուհետև ապրել իրեն շրջապատող տարրի մէջ, նա ստիպված է կրկին զիւրել թիֆլիս կամ մի այլ կենտրոն, որովհետև այդտեղի տնտեսական կեանքը ձգում, քարշում է նրան զէպի ինքը, նրան այնուհետև անտանելի է մնալ գիւղում, ուր ոչինչ չէ համապատասխանում նրան. նա սովորել է քաղաքային անբարոյական կեանքին... թէ ինչ հետևանքներ ունի այս, ընթերցողին ենք թողնում մտածել։

Էմմանուէլ

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԳԵՐՄԱՆԻԱ

Սերբիայի ներկայացուցիչը բանակցութիւններ է սկսել գերմանական կառավարութեան հետ առեւտրական դաշնագրի մասին։ Իշխան Բիւմարկի առաջարկու

կուիւ ժամանակ կարող էր ուրիշներին տաճութիւն պատճառել, ազդեց ծերունի զօրապետի մէջ մի ներքին ուրախութիւն։ Նրա զէպի կնճիւղները ցնցվեցան և ժպիտի նման մի բան փայլեց խորին աչքերի մէջ։ Այդ միջոցին յայտնվեցաւ կաղ Օհանէսը և հաղորդեց նրան Բայրազուր իշխանի պատուէրները։

—Կուիւ ժամանակ այսպիսի հաստատ և անփոփոխ որոշումները շատ անգամ կարող են վնասակար հետևանք ունենալ, պատասխանեց նա իր սովորական հանդարտութեամբ։—Պէտք է յարմարվել հանգամանքների և պայմանների փոփոխութեան հետ։ Նա հրամայում է ինձ իմ տեղում անշարժ մնալ, բայց դուք ինչ կասեք այդ անձրևին։

—Անձրևին ես ոչինչ ասել չեմ կարող, պատասխանեց կաղ պատգամաբերը ծիծաղելով։—Նա իր քէֆը ուզածի չափ, որքան կամենայ, այնքան էլ կը գայ։

—(Այո՛, որքան կամենայ, այնքան կը գայ) ասաց ծերունի զօրապետը նոյնպէս ծիծաղելով։—Բայց ես այդ միջին ամպերից գուշակում եմ, որ երկար կը գայ։ Մանր անձրևները մեր երկրում չուտով չեն դադարում։ Եւ այդ անձրևի հետ կապված է մեր յաջողութիւնը...

—Այսինքն, շուտով ամենքս թրջված հաւ կը գաճանք...

—Ես կրկնում եմ, որ այդ անձրևի հետ կապված է մեր յաջողութիւնը։ Այդ կարելի է վճռական քայլ անել համարել։ Գու զխոսեմ, որ թուրքերը զինված են այնպիսի հրացաններով, որ վառվում են փրկմանիւրով (ֆիրիւ)։ Անձրևը անպատճառ կը թրջէ փրկմանիւրը և ոչ մի հրացան արձակել չեն կարող։ Իսկ մեր մարդիկ ունեն գեղեցիկ կայծահանաւոր հրացաններ, որ անձրևից շատ չեն վախենում։ Այժմ կարելի է համարձակ յարձակում գործել և մի քանի ժամից յետոյ բոլոր թուրքերին իրանց բարձրութիւններից կը թափենք ձորի մէջ։

(Կը շարունակվի)